

Лариса Куца

(Украина, Львовский
национальный
университет им. Ивана Франко)

«Если б знал ты, как много значит слово...»: ценностная позиция собственно автора в поэзии Ивана Франко

Предлагается микроанализ поэзии И.Франко вершинного периода его творчества (сборник «Semper tiro»). На материале поэзии детально проанализировано специфику субъектной формы собственно автора, разработанной Б.О.Корманом для системно-субъектного анализа лирики. Рассматриваются особенности художественной трансформации мистики слова и евангельского выражения «Не бойтесь!». Актуализируется идейно-художественный смысл «ты»-адресата как универсального компонента произведения, как своеобразной категории авторитета в лирике. Подведено итог, что собственно автор как субъектный центр раскрывается в анализированной поэзии наиболее полно в сопоставлении с другими произведениями «Semper tiro».

***Ключевые слова:** Иван Франко, собственно автор, слово, адресат, субъектная сфера.*

Власне автор як системна суб'єктна форма вираження авторської свідомості найповніше виявився у поезії «Якби ти знав, як много важить слово...», яка завершувала у збірці І.Франка «Semper tiro» власнеавторську суб'єктну сферу. Франкознавці однозначно поцінують її як вершинне явище у збірці: І.Франко постає у ній «мислителем, що переріс свою епоху» (В.Корнійчук); філософський «кордоцентризм «раціоналіста» Франка» (Б.Тихолоз) приводить його на «ясну путь» Христа. Традиційний у літературах різних напрямів мотив набуває у поезії І.Франка дещо нового смислу: окреслено цінності, які є обов'язковими для кожної людини і одночасно вивищуються над різними сферами, в тому числі над мистецьким простором. Ідеться про найважливішу функцію слова, яку лаконічно і точно узагальнив Є.Шимік: «...служити буттю, тобто Тому, який є Словом і який творить слово життя. Це містика спорідненості слова і Слова...» [10, с. 32]. Звідси актуальним постає завдання простежити, як власнеавторська сфера

окремої поезії зумовлює принципи відбору, оцінки і зображення у ній життєвого матеріалу, а також творить неповторну авторську концепцію людини і світу.

В аналізованій поезії власне автор змінив порівняно із творами попередніх збірок характер ліричного дискурсу – надав діалогові з ліричним «ти» вселенської масштабності, ставши до філософського діалогу зі світом. Як організовуючий суб'єктний центр він постає сильною позицією у збірці загалом. Твориться об'єктна опора збірки – «штука» (однойменна поезія «Semper tiro») і «слово» («Якби ти знав, як багато важить слово...»), – яка інтелектуально інтонує збірку, надаючи їй «артистичної суцільності» (І.Франко). Власне автор в аналізованій поезії займає особливе місце серед Франкових монологів у формі звертання до «ти» – є формою об'єктивації власних думок і почуттів. Крізь призму суб'єктної організації ліричних творів таке звертання Т.Власенко називає «способом самоаналізу» [2, с. 180]. Специфіка «ти» в поезії – не у суспільних поглядах, мистецьких уподобаннях чи психологічних установках адресата, а в орієнтаціях на понадособисті цінності. Хоча «я» власне автора займає позицію більш ніж скромну, воно ніби розчиняється у просторі і часі – адже формально вираженого «я» тут просто немає. Це – «духовна еманация поета, більша, ніж він сам, і співмасштабна усьому сущому» [9, с. 46]. Власне автор не має потреби йменувати тут ні себе, ні «ти», оскільки емпіричні факти стають лише поштовхом, а іноді ілюстраціями для надконкретного філософсько-психологічного узагальнення – «...як багато важить слово». Незважаючи на власнеавторську сферу поезії, роль «ти» як об'єкта у ній не нівелюється. Функція його досить важлива як універсального компонента твору. Крім того, «ти» забезпечує безіменність ліричного адресата, вивільняючи його із побутового контексту і перетворюючи у певне «ліричне інкогніто» (Т.Сільман).

Слово у поезії поінтерпретоване центром морального вибору. Композиційно твір вибудований на алюзії із Євангелії від Йоана: «Споконвіку було Слово...» [Йо, 1:1]. Ті, що слухають Слово, зобов'язані прийняти його у

серце з довір'ям як одкровення. У поезії І.Франка йдеться про людське слово, що не є звичайним набором звуків чи способом спілкування – людське слово також має дієву силу, є пробним каменем людської честі чи безчестя. У поезії «Якби ти знав, як много важить слово...» власне автор інтерпретує слово як основу своєї концепції світу, що співпадає із засадами найдавніших учителів мудрості. З одного боку, воно «вигоює» рани, є «мов теплий дощ» на спраглих нивах; з другого – коли слово «сердите, згїрднеє», то «душї кривить, і поганить, і троїть».

Адресат виходить поза систему законів світобудови і попадає в ситуацію зубожіння душї, через що і сам, зрозуміло, страждає. Але власнеавторська сфера (ідеальний, гармонійний світ) при цьому не руйнується, бо у таких випадках, за словами Б.Кормана, «окрема ситуація зовсім не є моделлю дисгармонійного світу: вона лише частина, сутність якої не характеризує світу у цілому» [3, с. 61]. У таких поезіях із власне автором, підсумовував свої спостереження учений, «із прекрасного світу видно окрему негативну ситуацію» [3, с. 71]. Ліричний суб'єкт із вдячністю приймає свою залежність від цієї системи ідеального світу краси і блага, з яким пов'язаний світ людської душї. Через всеосяжність слова він втілює ідею багатовимірності світу: індивідуального («глибокі рани серця як чудово вигоює...»), соціально-національного («...Ти б...в морі сліз незримих поринав...»), глобального («се знання предавне, відчути треба, серцем зрозуміть»). Простір власне автора – це земний світ із його соціальними проблемами, світ людського духу і світ Духу Вічного, з яким злиті власне автор, адресат і «много лиць». Стосовно часового відліку, то його неконкретизованість впливає із безконечності і вічності слова.

Власне автор прагне занурити адресата у свій ідеальний світ, у якому сіються «слова потіхи», хоча цей світ і не позбавлений дисгармонії. У ньому є «біль», «байдужість», «сльози», «людське безголов'я». Але все це гармонізується словом, що породжене любов'ю. Найважливішим в ідейному плані є те, що власне автор намагається подолати протистояння між своїм

світом, у якому «много важить слово», і світом адресата («ти»), який не збагнув ваги слова. На це вказує восьмикратний повтор «Якби ти знав...», що підкреслює красу і гармонію власнеавторського зrealізованого ідеалу і увиразнює ество «ти»-адресата, який являє антинорму цього ідеалу. Все-таки благість світу стверджується у поезії як реальність, що є не тільки можливою чи доступною, але вкрай необхідною кожній людині. Моральні засади власне автора заявлені відкрито. Це – «безмовно» не минати чужого болю, «не ранити» нікого докором, вживати слово для добра – всього себе «наострити любов'ю». Отже, вольові зусилля «ти» повинні б сконцентруватись на плеканні у своєму серці любові, яка зrealізується через слово. Одночасно знання цієї простої істини виходить за межі можливостей інтелекту, воно належить до сфери серця. Це найвища вартість і найвищий дар, який неможливо збагнути розумом:

Якби ти знав! Та се знання предавнє,
Відчути треба, серцем зрозуміть.
Що темне для ума, для серця яснє й явне...
І іншим би тобі вказався світ.
Ти б серцем ріс [13, с. 173].

В останній строфі лексема «серце» вживається двічі не випадково – йдеться не тільки про випадкові почуття адресата, а про його внутрішню сутність, що її апостол Петро назвав «сокровенный сердца человек» [1Пт. 3:4]. Її виражає слово. Фіксуються не вчинки і дії «ти», а лише зовнішні психологічні прояви його серця: «злість», «докори», «рани», «горючі сльози», «сльози незримі», спричинені тим, до кого адресат промовляє. Автор стверджує потребу слова «сердечного», «теплого» як потребу нового серця, тобто внутрішнього оновлення «ти». У поезії заявлено надто високий ідеал, досягнення якого уподібноло б адресата до «того, що в бурю йшов по гривах хвиль розлогих...», тобто до Христа. Тут І.Франко не вийшов за межі можливого, адже людські слова, незалежно чи вимовлені, чи записані, чи прочитані, «можуть бути, фактично є і повинні бути подібні в якийсь спосіб в

самій своїй сутності і функції до Слова Бога, до самого Ісуса Христа» [10, с. 31].

Франкознавець Л.Бондар слушно спостерегла у поезіях І.Франка «вивищення» стилю для втілення образної іпостасі «я – Христос» [1, с. 7]. Подібне стильове вивищення маємо у ще одній із трьох іпостасей, які виділяє дослідниця, – «ти – Христос», зазначаючи при цьому, що у Франкових творах «галузь порівняння розширюється, і вже маємо не «ти – Христос», а «ти як Христос...» [1, с. 10]. Як впливає із тексту поезії, до Христа міг би наблизитися адресат:

Так ти б мовляв до всіх плачучих, скорбних,
вбогих:

Не бійтеся! Се я! «[13, с. 173].

Ці останні рядки власнеавторського монолога не тільки вивершують ідейно-філософську настанову твору, а наштовхують до пошуків певної конкретики стосовно постаті адресата. Адже не кожне «ти» навіть при максимальному результативних зусиллях може заглибитись у слово такою мірою, щоб уподібнитись до Христа. У нашому випадку можна припускати про адресата як про досить авторитетну постать. Незаперечним авторитетом для І.Франка був М.Драгоманов. Поет не лукавив, коли писав до свого адресата в Софію (1891): «...Подумати страшно, що було би з нами всіма, якби у нас не стало Вашого ясного та розумного слова...» [5, с. 367].

У другій строфі поезії привертає увагу ще одна конкретна лірична ситуація:

Ти б злість свою, неначе пса гризького,
У найтемніший кут душі загнав... [13, с. 172].

Ці два взаємозаперечувані моменти (можливість «несхитної, ясної путі» і навіть уподібнення до Христа і водночас несумісна з його лагідністю «злість», «наче пес гризький») становлять так званий «третій ряд» у ліричному творі – після відомих подій із життя реального автора («життєвий ряд») та їх художнього втілення за законами жанру («літературний ряд»). Цей

третій ряд подій чи фактів, який може існувати у свідомості поета і бути відомим лише йому чи тільки окремим особам, дослідники називають автобіографічним міфом [4, с. 3]. Автобіографічний міф можна виявити у тексті вірша, але здебільшого – у щоденникових записах та листах.

У зв'язку з автобіографічним міфом деякі ліричні твори можуть розшифровуватись за допомогою ключових слів і словосполучень. В аналізованій поезії такими є «слово», «злість», «докір», «Не бійтеся!». У листі до Людмили Драгоманової (1907) І.Франко признавався, що у передмові до першого тому листів Драгоманова (з їх публікацією «десять літ отягався») він висловив «особисте почуття жалю за поведження покійника» із ним, оскільки драгоманівські «докори» «страшенно боліли» його. У листах прочитуємо численні поради-прохання І.Франка «не кидати» «словами», «закидами» і «докорами». Ще у 1884 р. І.Франко писав у Женеву: «...Справа більше виграла б і охота до праці більша була б, якби ми від Вас частійше могли б почути слова дружньої поради, ніж докорів» [5, с. 70]. Порівняймо рядки із вірша:

Якби ти знав, які глибокі чинить рани

Одне сердите, згіднее слівце... [13, с. 172].

Перекличкою між листуванням та аналізованою поезією постає дієслово «боятися». Зауважимо, що навіть у листах 1890-х рр., коли коефіцієнт залежності від М.Драгоманова був уже мінімальним, І.Франко все-таки часто вживав дієслово «боятися».

Подібні до наведених вище факти із листування узагальнюються у восьмикратному умовному звороті «Якби ти знав...», на основі якого фактично вибудовується ліричний сюжет і який виражає не традиційне власнеавторське спостереження чи міркування, а передачу його життєвого досвіду. Цей зворот є «згущеною поетичною формулою» (Л.Гінзбург), за допомогою якої з читачем встановлюється миттєвий контакт і яка обрамлює кожен із чотирьох строф. Після цієї поетичної формули іде основна точка відліку – «як багато важить слово». Якщо у ліриці вона знаходиться

здебільшого у середині сюжетного розвитку, то в аналізованому вірші І.Франка – уже на початку першої строфи постає у найпрозорішому і лаконічному варіанті. У другій і третій строфі основна точка відліку дещо розгортається – до неї на мінімальну відстань «підходять» конкретні факти, завдяки яким образ адресата, його нетиповість увиразнюється. Але при цьому основна точка відліку формально опускається, залишаючись у свідомості власне автора й адресата (читача). Її відсутність компенсує згущена поетична формула. Наприклад:

Потіх не маючи та співчуття палкого,
Ти б хоч докором не ранив нікого, –
Якби ти знав! [13, с. 172].

Зображення «ти» узагальнюється, відбувається своєрідне його перенесення у надконкретну ситуацію. Важливо, що розриву власне автора із адресатом, незважаючи на їхні розбіжності в ціннісних орієнтаціях, не відбувається, оскільки такий розрив суперечив би власнеавторській концепції світу і людини.

В останній строфі лексичним центром постає слово «серце», яке вживається у ній тричі. Порівняно із першою строфою (слово «вигоює» «рани серця») семантична вага його максимально зростає. «Слово» і «серце» органічно народжуються і виростають одне із одного: «Відчути» слово – «серцем зрозуміть». Повнота тріади («слово» – «серце» – «любов») у єстві адресата дала б йому благодать нового народження («серцем ріс би»), наблизила б до Христа.

Висловлювання власне автора про «інший...світ», «несхитну, ясну путь», що їх міг би осягнути адресат, нагадують у контексті вірша оригінальну концепцію Г.Сковороди про причетність «глибокого серця» або «внутрішньої людини» до богоспілкування. Але, за Г.Сковородою, потрібна духовна відвага і «Божіє благоволеніє», щоб подолати себе віджитого і мертвого та народитись наново: «Знай, что после сих ран уродится в тебе новое сердце, а прежнее твое никуда не годится: буйе, ветхое, пепельное, а

вместо сего дастся тебе и уже начинается сердце чистое, истинное и новое. Вот второе наше рождение!» [7, с. 405]. Якщо у цьому другому народженні людина досягає божественну дійсність, то вона суб'єктивно переживає надіндивідуальну об'єктивну реальність, що є справжнім містичним пізнанням. Але навіть завдяки потужним намаганням розуму сама людина не може піднятися до божественної дійсності, тобто збагнути «знання предавне», – це під силу самій божественній дійсності, яку можна лише «серцем зрозуміть».

Серце є втіленням істинної людини, опис якої у Г.Сковороди – із символічністю апокаліпсису і Євангелія – дуже нагадує Христа: «Провидит отдаленное, прозирает сокровенное, заглядает в прежде бывшее, проникает в будущее, шествует по лицу океана. ...Над главою его летает седмица божих птиц: дух вкуса, дух веры, дух надежды, дух милосердия, дух совета, дух прозрения, дух чистосердия. Глас его – глас грома» [6, с. 82]. У наведеному описі істинної людини в Г.Сковороди і у поезії І.Франка «Якби ти знав, як много важить слово...» фіксуємо типологічні паралелі, спільним джерелом яких є, зрозуміло, Євангеліє: «глас грома» – «много важить слово»; «дух милосердия» – «їх гіркість власною змивав би кров'ю»; «дух совета» – «ти сіяв би слова потіхи»; «шествует по лицу океана» – «як той, що в бурю йшов по гривах хвиль розлогих...».

Власнеавторська сфера, як простежуємо, підтримується багат шаровим лексико-емоційним забарвленням. Уже згадуване багатократне «Якби ти знав...» – це поетична мікроситуація, пронизана власнеавторським миттєвим почуттям гіркоти з приводу нерозуміння адресатом «знання предавнього». Проста, навіть стилістично занижена сентенція «Ти б злість свою, неначе пса гризького, у найтемніший кут душі загнав» загрожує небезпекою розірвати духовні зв'язки зі світом, оскільки будь-які негативні почуття чи навіть критика порушують гармонійність власнеавторського світовідчуження, але ці емоції непомітно згармонізуються духовною природою цієї суб'єктної форми, його знанням, що таке «слово» і що найважливішим є «рости серцем».

Зв'язок із «ти», що міг хвилеподібно порушуватися і деформувати при цьому свідомість власне автора, постійно відновлюється. І цей процес не завершений, оскільки він не може бути завершеним у принципі, адже Слово «було у світі, ... – і світ не впізнав його» [Йо 1:10].

Таким чином, у поезії «Якби ти знав, як много важить слово...» свідомість власне автора як суб'єктного центру розкривається, незважаючи на відсутність його формального вираження, найповніше; його ціннісні уявлення заявлені найвиразніше з-поміж усіх поезій власнеавторської сфери збірки «Semper tiro». Виходячи із пережитого, власне автор проявляє інтерес до духовних зв'язків із світом через слово і через його всеосяжність виражає ідею багатовимірності світу. Найвище почуття духовної радості простежується у сильній позиції поезії, де йдеться про можливість обожествлення людини.

1. Бондар Л. Під знаком хреста / Л. Бондар. – Львів : ЛНУ, 2008. – Вип. 4. – 228 с.
2. Власенко Т. Л. Литература как форма авторского сознания / Т. Л. Власенко. – [изд. 2-е, дополн.]. – Ижевск : Удмурт. гос. ун-т, 1998. – 230 с.
3. Корман Б. О. Избранные труды. История русской литературы / Б. О. Корман ; [ред.-состав. Е. А. Подшивалова, Н. А. Ремизова, Д. И. Черашняя, В. И. Чулков]. – Ижевск : Удмурт. гос. ун-т, 2008. – 732 с. : ил.
4. Магомедова Д. Автобиографический миф в творчестве А. Блока / Д. Магомедова. – Москва : Мартин, 1997. – 224 с.
5. Матеріали для культурної й громадської історії Західної України. Листування І.Франка і М.Драгоманова. – Т. 1. – К. : ВУАН, 1928. – 508 с.
6. Піч Р. Про містику і метафізику у Григорія Сковороди / Р. Піч // Сучасність. Література, мистецтво, суспільне життя. – 1992. – № 12. – С. 76–83.
7. Сковорода Г. Письма. К Ивану Васильевичу [Земборскому] // Сковорода Г. Сочинения в двух томах. – Т. 2 / Г. Сковорода ; [ред. кол. В. И. Шинкарук, В. Е. Евграфов ; состав., перевод и обработка И. В. Иванько, М. В. Кашубы]. – Москва : Мысль, 1973. – С. 188–338.
8. Франко І. „Semper tiro” // Франко І. Зібрання творів : У 50 т. – Т. 3. / І. Франко. – К. : Наук. думка, 1976. – С. 101–182.
9. Черашняя Д. И. Поэтика Осипа Мандельштама: субъектный подход / Д. И.

Черашняя; [отв. ред. Н. А. Ремизова]. — Ижевск : Удмурт. гос. ун-т, 2004. — 448 с.

10. Szymik J. Na początku było Słowo : 60 homilii, kazań, konferencji notatek na ambonę / Jerzy Szymik ; [przedmowa : abp Józef Życiński]. — Katowice – Zabki : APOSTOLICUM. — 2004. — 261 s.

Опубліковано в: Кормановские чтения : статьи и материалы Межвузовской научной конференции (Ижевск, 2012) / ред.-сост. Д. И. Черашняя. — Ижевск, 2012. — Вып. 11. — С. 162-169.